

Pompeu Fabra i la llengua literària segons Domènec Guansé

ANTONI ISARCH
Universitat de Barcelona

1. POMPEU FABRA I LA LLENGUA LITERÀRIA

El mes de maig de 1911 Pompeu Fabra passa a formar part de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquest fet, juntament amb la presa de possessió de la Càtedra de Llengua Catalana creada per la Diputació a la Universitat de Barcelona el 1912, i amb la publicació de la *Gramàtica de la llengua catalana*, assenyalen un punt d'inflexió en el procés de codificació de la llengua que ell mateix havia impulsat des de *L'Avenç*, amb la coneguda campanya lingüística desplegada entre 1890 i 1892. Es tracta, ni més ni menys, d'allò que Josep Murgades ha definit com el pas de l'etapa de «contestació» a l'etapa d'«institucionalització» (Murgades, 2018, p. 49-93). L'aixopluc d'un ens acadèmic i l'aquiescència dels poders polítics, que no dubten a fer una crida des de la premsa «per la unitat de l'idioma» (Prat de la Riba, 1913), impliquen una legitimació institucional en tota regla. Però, sobretot, asseguren la continuïtat de l'esmentat procés, que ben aviat ofereix fruits tangibles: la promulgació de les *Normes ortogràfiques* el 1913 constitueix el primer gran assoliment en la difusió d'un model de llengua normativa i, a partir de 1914, la Mancomunitat en sanciona l'ús per a tota documentació administrativa que n'emani.

Sense un aval social que en facilités l'extensió, però, l'objectiu normativitzador de Fabra estava condemnat al fracàs o a l'ostracisme, per molt que les institucions n'haguessin fet causa pròpia (Lamuela i Murgades, 1984, p. 13-32; Kremnitz i Vallverdú, 2013, p. 37-43). Una llengua que es volgués nacional, amb totes les connotacions polítiques i ideològiques que fan al cas, havia de conquerir els usos formals fins llavors ocupats en exclusiva pel castellà. D'una manera preferent, Fabra assenyalà dos d'aquests àmbits d'ús. Un era l'escolar i educatiu, impres-

cindible en la transmissió d'un model idiomàtic genuí i depurat d'interferències per mitjà dels mestres, els quals, competents coneixedors de la norma, havien de garantir-ne l'ensenyament (Segarra, 1998, p. 187-195). L'altre era el cultural, en què l'ús de la llengua per part d'intel·lectuals, periodistes, escriptors o traductors transcendia la mera funcionalitat i esdevenia model de referència per a usuaris en general.

Fora inexacte definir la situació lingüística durant el segle XIX com d'una «literatura sense llengua»; més aviat caldria parlar d'una llengua literària «institucionalitzada» (Ginebra, 2023). Tanmateix, el model vigent fins a la Renaixença era un conglomerat de formes vacil·lants, sovint concurrents i sotmeses a l'atzarosa competència expressiva de cada escriptor; allò que Fabra definia com «una llengua empobrida, deformada, malmesa per innumbrables castellanismes» (Fabra, 2013, p. 250). És així que es pot documentar, ja des de 1907, la clara voluntat de Fabra per «construir un discurs legitimador de la llengua literària» (Bernal, 2012, p. 35). Amb pragmatisme, el gramàtic apostava per conformar un model funcional i apte per a totes les manifestacions de l'esperit, però sobretot que preservés la proximitat de les modalitats escrita i parlada, sempre amb la intenció que la llengua no esdevingués la «d'un grup d'homes de lletres, sinó la llengua de què s'han de servir tots els catalans» (Fabra, 2013, p. 291). Des de primera hora, les propostes fabrianes van tenir contestació, quan no oposició frontal, de sectors refractaris, essencialment els «epígons de la Renaixença» (Murgades, 2022, p. 483; Sunyer, 2012); val a dir, però, que tots aquells que conformaven les «generacions indisciplinades» (Fabra, 2013, p. 252), no constituïen prou força de xoc contra la difusió de la doctrina gramatical fabriana, que, en canvi, sí que va gaudir d'un acollida majoritàriament entusiasta dins el món lletrat. Els escriptors foren essencials en la configuració del model de llengua literària i, sobretot, en la propagació de la gramàtica. Així, per a Fabra, era «funesta» la creença «que els escriptors podien i fins devien prescindir de l'obra dels gramàtics» (Fabra, 2013, p. 250), per tal com «l'escriptor que menysprea o ignora la tasca del gramàtic és un mal escriptor i un mal patriota» (Fabra, 2013, p. 257). Entrevistat el 1926 per Tomàs Garcés a la *Revista de Catalunya*, Fabra desconfia dels literats «que davant d'una construcció o un mot que els sembla una millora de la llengua no s'aturen a considerar si és o no viable, si cau o no en el corrent tradicional de l'idioma». En canvi, proclama la màxima confiança en els autors «ponderats, creadors i rectificadors, que no obliden mai la responsabilitat pròpia. A aquests escriptors encomano, tàcitament, la prova del que jo voldria que fos norma» (Fabra, 2013, p. 650).

Entre 1911 i 1936, al llarg de diversos contextos culturals en què la llengua no deixa mai d'assumir un component d'operativitat simbòlica, els comentaris referits a la necessitat de fixar-ne la norma sovintegen per part d'homes de lletres

com Joaquim Ruyra, Josep Farran i Mayoral, C. A. Jordana, Carles Soldevila o Antoni Rovira i Virgili, sens dubte un dels més actius difusors del fabrisme (Rovira i Virgili, 2018; Ginebra, 2000, 2006, 2012). D'entre aquests, el crític, periodista i escriptor tarragoní Domènec Guansé (1894-1978) apareix com un dels més decidits fabristes al llarg de la seva diversificada activitat cultural, no ja només per l'assumpció particular de la prescripció gramatical, sinó per la identificació dels trets lingüístics i estilístics dels escriptors coetanis amb vista a difondre'n models pràctics extensibles a l'ús general. Per això, resseguir la ideologia lingüística de Guansé a través de la seva abundosa producció crítica i periodística ens permet perfilar la recepció coetània de la doctrina de Fabra i, alhora, quantificar-ne i valorar-ne la presència i el sentit.

2. DOMÈNEC GUANSÉ DAVANT LA REFORMA FABRIANA

Entre 1918 i 1922, la trajectòria professional de Domènec Guansé s'articula al voltant del periodisme d'actualitat, i no aporta cap referència directa al gramàtic, per bé que en la seva evolució ideològica, progressivament acostada al catalanisme, conceptua l'idioma com un dels elements conformadors del caràcter diferencial d'un poble (Isarch, 2021, p. 27-65). No és fins que es trasllada a viure a Barcelona, al setembre de 1922, que les al·lusions a Fabra es fan presents, sobretot a *La Publicitat* i la *Revista de Catalunya*, dos mitjans de gran importància per entendre el canvi cultural que es produeix al país a partir de 1922 (Castellanos, 2005).

A partir d'aquest moment, exercint responsabilitats culturals en totes dues capçaleres, el tarragoní assumeix el rol discriminador inherent a l'exercici de la crítica literària, i la seva militància per l'*auctoritas* fabriana és ja inequívoca. A mitjan 1925 Guansé dedica dos textos de to laudatori al volum *Ortografia catalana*, editat a la Col·lecció Popular Barcino. El de la *Revista de Catalunya*, breu i panoràmic, conclou recordant que «la seva santa persistència, la passió que, púdicament amagada, posa en el seu treball, enlairen el filòleg a categoria d'apòstol» (Guansé, 1925b); mentre que el del diari *Tarragona* rebutja els «hombres apresurados» que troben la gramàtica del Mestre «demasiado compleja» i les normes de l'Institut d'Estudis Catalans, «demasiado esquemáticas», i no dubta a qualificar d'excel·lent el volum per la claredat didàctica, la pertinència dels exemples i la precisió idiomàtica. Al desembre, encara, hi torna des del mateix diari amb un text encomiàstic del manual divulgatiu *Les principals faltes de gramàtica* (1925), lloat per idèntiques virtuts profilàctiques que l'anterior (Guansé, 1925a; 1925f).

Per a Guansé, no hi ha altra garantia per atènyer un idioma versàtil en l'àmbit de la literatura que l'acatament de la normativa de l'Institut. Des de *La Nau*, posa

en dubte que es pugui destriar fàcilment entre un català «vulgar» i un de «literari», i sentència que «si l'escriptor té una ment clara i ordenada, de tot aquest bullit en traurà unes normes: unes normes que no es diferenciarien gaire de les de Pompeu Fabra. Fet i fet, en la seva ment, s'haurà acomplert amb més rapidesa el procés de fusió i selecció que ens han dut a l'actual català literari» (Guansé, 1929a). En efecte, ara són «moments de disciplina»: els escriptors que, amb el subterfugi de l'espontaneïtat, ignoren les beceroles de la gramàtica, no dominaran la llengua com aquells altres que amb esperit militant filtren el seu estil amb el sedàs de la norma:

Potser algú dirà que una prosa escrita amb el diccionari a la vista ha d'ésser per força una prosa encarcerada i freda. És per evitar aquest encarcament que molts no emprem el diccionari fins el moment de corregir. Mètode excel·lent sense cap dubte! És fàcil, però, d'observar que el català literari té més vivacitat cada dia. I es pot afirmar gairebé que és més viu en mans dels escriptors correctes, sotmesos a les normes, que en mans d'aquells que encara escriuen d'esma. I és que en realitat no hi ha res que faci escriure d'una manera tan encarcerada; res que llevi a l'escriptor tanta agilitat de moviments, com la ignorància de l'idioma en què s'expressa. La ignorància és el pitjor enemic de la vivacitat, de la precisió i de la gràcia: les tres qualitats més adorables d'una prosa. (Guansé, 1929b)

L'activitat pública i científica de Pompeu Fabra durant els anys trenta no fa sinó acréixer-ne l'aurèola. A banda del seu «activisme conferenciant», que s'intensifica amb el canvi de dècada (Murgades, 2018, p. 259-267), el 1932 és nomenat catedràtic de la Universitat de Barcelona, i el mes de novembre del mateix any es publica a la Llibreria Catalònia el *Diccionari general de la llengua catalana*. L'editor Antoni López Llausàs encarrega llavors a Domènec Guansé l'aplec d'un florilegi de comentaris sobre l'obra, que veuen la llum en el fascicle publicitari *Opinions autògrafes* (Corretger i Ginebra, 2018, p. 91-92). L'aparició del *Diccionari* motiva dos nous articles periodístics de Guansé al mes de desembre. Des de *La Rambla*, no dubta a esgrimir el diccionari com a desmentiment «contra tots aquells que sostenen que els catalans ens hem volgut fer un idioma literari absolutament artificial» (Guansé, 1932a). Pocs dies més tard, des de *La Publicitat*, Guansé en posa de relleu les virtuts lexicogràfiques, com ara la tasca abnegada de documentació, la justesa en les definicions, l'amplitud de criteri en l'acceptació de termes o el rigor metodològic; tot plegat per oferir una obra perdurable guiada per l'afany d'adequar-se «a les necessitats del moment» (Guansé, 1932b).

Bon coneixedor com és de la vida i obra del Mestre, no ha d'estranyar que a mitjan 1935 acabi convertint-se'n en el primer biògraf, en publicar a la col·lecció Quaderns Blaus la semblança *Pompeu Fabra*. Els tres articles guansenians dedi-

cats a Fabra apareguts al llarg de 1934 es reaprofiten, modificats, per engruixir la biografia, cosa que indica que l'encàrrec, plausiblement de Carles Soldevila —director de la col·lecció—, devia produir-se durant 1934 (Corretger i Ginebra, 2018, p. 95-98; Isarch, 2023, p. 122-124). Dos d'aquests havien vist la llum a *La Rambla* al maig («La batalla de la llengua. Pompeu Fabra als Jocs Florals») i al desembre («Els nostres prestigis. L'obra de Pompeu Fabra»), mentre que el tercer, «La vocació de Pompeu Fabra», formava part del volum d'homenatge que l'Associació de la Premsa de Badalona, pel seixantè aniversari de Fabra, havia editat el 1934 amb el títol *Homenatge a Pompeu Fabra*. L'acte, que es dugué a terme el 28 de gener, va suposar la designació de Fabra com a fill adoptiu de Badalona i el lliurament de la Medalla de la ciutat.

3. LA LLENGUA COM A FACTOR VALORATIU

Durant l'etapa 1924-1925 no són infreqüents les amonestacions de Guansé a les provatures, expressions gratuïtes o solucions espúries de certs escriptors, per tal com «la vitalitat del nostre idioma no pot respectar ja les caduques grafies vacil·lants» (Guansé, 1925*d*). Des de la talaia crítica de la *Revista de Catalunya*, Guansé propaga una nova sensibilitat estètica, lligada a la narrativa com a gènere procliu a la consolidació d'una llengua literària apta per a tots els usos. D'aquí ve l'interès a recensionar prosistes com Alexandre Plana, Eusebi Isern i Dalmau o Josep Lleonart, que assagen una via creativa equidistant del llenguatge en brut dels vells autors modernistes i de l'«enfarfec retòric» noucentista (Guansé, 1925*e*). D'Alexandre Plana, Guansé n'elogia el model lingüístic i la modernitat dels textos que formen *El mirall imaginari* (1925). La ressenya, de fet, centra l'atenció en les capacitats estilístiques de Plana. A l'inici, Guansé metaforitza l'evolució del llenguatge literari des del segle XIX fins a l'actualitat:

Esguardant l'evolució del nostre llenguatge, des dels temps de la renaixença fins a avui, hom no pot per menys de pensar en aquest misteri de les crisàlides que, de tan bell, sembla un mite antic. De primer l'idioma que havia esdevingut un verm inactiu i camperol, comença de teixir-se un vestit de seda. Són els grans temps del romanticisme. Les vestidures de seda que teixeix el verm, són tan sumptuoses, que meravellen a tots. Competeixen amb les de les millors manufactures estrangeres. Porten els noms enlluernadors de Verdaguer i Guimerà. Però el verm segueix la seva tasca. El teixit va fent-se espès i compacte. El verm es reclou dintre la seva poncella, per fer més pur el seu treball. Sembla, però, que es teixeixi la seva mortalla. El gran públic es va desinteressant d'aquesta tasca lenta i invisible. Però, sobtadament, davant dels ulls meravellats de tothom, la poncella s'esberla i, en lloc del cadàver d'un verm, apareix el geni de l'idioma transformat en

una papallona que obre al sol les seves ales, on brillen les colors de l'iris i la llum dels estels. (Guansé, 1925c)

Per a Guansé, la consigna és clara: forjar un model de prestigi, assumit per la comunitat, mal·leable i alhora resistent contra les interferències i vacil·lacions que n'amenacen la genuïnitat. Dit altrament, atènyer l'«estabilitat flexible entre la norma i l'ús» (Lamuela i Murgades, 1984, p. 37).

Erigit en àrbitre de la crítica, el tarragoní no dubta a sotmetre a judici noms investits d'un prestigi gairebé intocable, com Josep Pla. La bona acollida que havia concedit a *Coses vistes* (1925) es capgira del tot quan apareix *Llanterna màgica* (1926). El llenguatge poc polit i la gratuïtat d'alguns excessos verbals no són tolerables: a despit d'un estil «vibrant, nerviós, de vegades líric [...], vari, ric, sense afectació i sense norma», la seva prosa esdevé molt sovint «incorrecta i deixada» (Guansé, 1926a).

Pel que fa a Víctor Català, les reserves que Guansé confessa envers la novel·la *Un film* (1926) són sobretot a causa de la impuresa lingüística:

No podem, tanmateix, deixar de fer alguns retrets a la seva prosa.

Amb una mica de poliment seria tan bella! Però les faltes gramaticals s'hi amunteguen. Els castellanismes involuntaris alternen amb els castellanismes voluntaris, subratllats, com una gràcia estilística, que no fa cap gràcia. Tot el treball de depuració de la llengua, del noucents ençà, ha estat treball perdut per a aquest escriptor! I que no se'ns digui que tots aquests defectes són imputables als escriptors del temps de Víctor Català. Pensi's només en el cas exemplar de Joaquim Ruyra. I, com Ruyra, Víctor Català, amb el seu instint idiomàtic, si es disciplinés, podria esdevenir un dels nostres clàssics. (Guansé, 1926b)

I un cas semblant és el de Josep Carner. Si *Les bonhomies* (1925) constitueixen «un dels moments en què la prosa catalana ha florit amb més bellesa», l'origen periodístic dels textos de *Tres estels i un ròssec* (1927) en condiciona l'estil i la prosa «s'enfarfega inútilment»:

Hi ha massa esforç, diríem, per dir coses que podrien dir-se amb tota simplicitat. El llenguatge és poc del carrer, poc de l'abast de tothom. Hi ha, sobretot, massa paraules mortes, dissecades bellament, amb tots els seus colors però la beutat mortuòria de les quals s'adiu poc amb la vivacitat periodística. I, encara, la necessitat de dir coses, que no han d'entendre més que uns quants iniciats, li fa complicar més volgudament el lèxic. (Guansé, 1927a).

No hi ha cap dubte de l'argument que relliga bona part de l'ideari lingüístic guansení: el model idiomàtic versàtil i funcional que reclama Pompeu Fabra no pot consolidar-se lluny del carrer. Així ho havia expressat al gener de 1927 en recordar que, si el català «ha d'ésser emprat per tothom i en tota ocasió, hom ha d'anar amb un compte especial que no perdi el contacte amb la llengua parlada, sospesant bé la viabilitat de cada innovació i espaïant àdhuc, oportunament, la introducció de les innovacions viables» (Fabra, 2013, p. 291). I així ho reitera Guansé des de *La Nau* al novembre a «El català de luxe». Després d'afirmar que «cada dia hi ha menys persones [...] que ignorin o vulguin ignorar el nostre català literari», Guansé detecta, d'una banda, que «moltes paraules i construccions oblidades, han passat dels llibres a la gent del carrer i han tornat a popularitzar-se», i que, en paral·lel,

els escriptors que sota la influència de l'Ors, s'expressaven en un català convencional, d'una fredor de marbre, procuren ara esquitllar curiosament les paraules mortes, l'arcaisme inútil i el neologisme innecessari, per trobar la paraula càlida encara de l'alè del poble. [...] Si aquest esforç continua, cada dia serà més petita la diferència entre el català parlat i la llengua escrita. El nostre llenguatge del carrer esdevindrà un dels llenguatges més purs, i el llenguatge dels llibres una de les expressions literàries més populars, més vives. (Guansé, 1927b)

El 1928 coincideixen dues reedicions d'autors del segle XIX a les llibreries del país: les obres completes de Narcís Oller a l'editorial de Gustau Gili, i les de Jacint Verdaguer a la Llibreria Catalònia. Guansé, sempre amatent a l'actualitat bibliogràfica, se'n fa ressò. A la darrereria de 1927, Guansé ha entrevistat Oller a *La Publicitat* amb motiu de la nova edició amb l'ortografia regularitzada i corregida per Emili Guanyavents. El novel·lista, contemporitzador, accepta «les normes i els avenços lingüístics actuals» a condició que els seus llibres no perdin «el sabor del temps». Guansé li dona la raó, no sense apuntar que aquesta adaptació «és prou per assegurar a la vostra obra una major durada. És fer-la, sobretot, més llegidora a les generacions venidores» (Guansé, 1927c). En el cas de les obres de Verdaguer, la recepció fou menys plàcida (Pinyol i Torrents, 2018). La polèmica suscitada a propòsit de l'actualització ortogràfica aplicada per López Llausàs va fer intervenir Guansé des de *La Nau*, posicionant-se inequívocament al costat de l'editor, que per al crític havia aplicat «la bona doctrina» (Guansé, 1928).

Finalment, dins el radi d'incidència pública de Guansé a través de la seva activitat crítica, les traduccions que es publiquen en català entre 1924 i 1936, amb comptagotes primer i més sovint a partir de 1928, també són motiu d'interès. Pompeu Fabra recordava a Tomàs Garcés el 1926 que «les traduccions sempre su-

posen un enriquiment del lèxic, enriquiment que és més necessari que mai quan una depuració severa l'ha empobrit» (Fabra, 2013, p. 651). La recepció d'obres estrangeres és especialment sensible al condicionant lingüístic, atès l'enriquiment per a la llengua d'arribada en termes d'absorció lèxica i estilística, que és la via més eficaç per naturalitzar solucions innovadores i alhora funcionals. Si Guansé havia afirmat pocs anys abans «que la tasca dels escriptors actuals ja no ha d'ésser la de fer exercicis literaris» perquè «l'idioma ha deixat d'ésser una finalitat per a esdevenir, com a tot arreu, un instrument» (Guansé, 1930), no hi ha dubte que els traductors, en tant que dominadors d'aquest «instrument», poden emprendre un guiatge fructífer entre els narradors catalans. Aquesta convicció explica les lloances a autors com Carles Riba, Josep Carner o Joaquim Ruyra, veritablement modèlics per la llengua de les seves traduccions. Valgui com a exemple el cas de Ruyra. El gener de 1934, amb motiu de la seva adaptació de *L'escola dels marits*, Guansé assenyala:

Així Joaquim Ruyra, en traduir Molière, ha escrit unes pàgines de català literari i familiar alhora, que són una pura delícia. Molts dels nostres comediògrafs, i precisament aquells que escriuen o volen escriure obres de caient popular, farien bé de llegir-lo i d'imitar-lo. Si en català tenim ja grans models d'expressió poètica, no abunden en canvi els d'expressió familiar. En català, en català literari, diríem que és més fàcil de dir —i no és paradoxa— les coses difícils i elevades que les familiars i vulgars. (Guansé, 1934)

4. CONCLUSIONS

La tasca depuradora de Pompeu Fabra té en Domènec Guansé un valedor entusiasta i convençut. Resseguir la presència directa i indirecta del gramàtic en la producció crítica i periodística guanseniana al llarg de les dècades dels anys vint i trenta permet copsar el sentit d'aquesta recepció. Guansé es fa ressò explícit de l'activitat científica i divulgadora de Fabra, fins al punt de convertir-se'n en el primer biògraf. A més, aplica els principis fabrians sobre la llengua literària en el judici crític envers els escriptors coetanis de què s'ocupa, en un context de represa cultural que fixa en les formes prosístiques, i en els gèneres narratius de manera específica, el pes de la normalització literària i editorial. Tot plegat fa de Domènec Guansé un dels màxims difusors de l'obra de Pompeu Fabra en l'etapa de preguerra.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BERNAL, Josep M. (2012). «Fabra i la tradició de la llengua comuna: la construcció d'un discurs». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 33-39.
- CASTELLANOS, Jordi (2000). *Escriure amb el ritme de la sang. La represa de la novel·la catalana (1925-1929)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- CORRETGER, Montserrat; GINEBRA, Jordi (2018). «Domènec Guansé, primer biògraf de Pompeu Fabra». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Comunitat lingüística i norma: Actes del IV Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 91-100.
- FABRA, Pompeu (2013). «Textos i materials». MURGADES, Josep (ed.). A: FABRA, Pompeu. *Obres completes*. Direcció de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9. Barcelona/València/Palma: Proa / Edicions 62 / Edicions 3 i 4 / Moll, p. 61-777.
- GINEBRA, Jordi (2000). «Antoni Rovira i Virgili i la llengua catalana». A: ROIG, Josep M. (ed.). *Rovira i Virgili. 50 anys després*. Valls: Cossetània, p. 49-68.
- (2006). *Llengua i política en el pensament d'Antoni Rovira i Virgili*. Barcelona/Tarragona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Diputació de Tarragona.
- (2012). «La implantació social del fabrisme: l'acció d'Antoni Rovira i Virgili». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 73-83.
- (2023). «Institucionalització de la literatura i institucionalització de la llengua literària». *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 36, p. 5-32.
- GUANSÉ, Domènec (1925a). «Ortografia». *Tarragona*, 17 juliol, p. 1.
- (1925b). «Altres llibres». *Revista de Catalunya*, vol. III, núm. 14 (agost), p. 193.
- (1925c). «El mirall imaginari, d'Alexandre Plana». *Revista de Catalunya*, vol. III, núm. 14 (agost), p. 191.
- (1925d). «Altres llibres». *Revista de Catalunya*, vol. III, núm. 15 (setembre), p. 314.
- (1925e). «El meravellós desembarc dels grecs a Empúries, de M. Brunet». *Revista de Catalunya*, vol. III, núm. 17 (novembre), p. 519.
- (1925f). «Sintaxis». *Tarragona*, 5 desembre, p. 1.
- (1926a). «Llanterna màgica, de Josep Pla». *Revista de Catalunya*, vol. v, núm. 27 (setembre), p. 311-313.
- (1926b). «Un film, de Víctor Català». *Revista de Catalunya*, vol. v, núm. 30 (desembre), p. 654-656.

- (1927a). «Tres estels i un ròssec, de Bellafila». *Revista de Catalunya*, vol. VI, núm. 35 (maig), p. 525.
- (1927b). «El català de luxe». *La Nau*, 9 novembre, p. 1.
- (1927c). «Com prepara Narcís Oller l'edició de les obres completes.- La seva adaptació a les normes de l'Institut.- Una escenificació de *La papallona*». *La Publicitat*, 15 desembre, p. 1.
- (1928). «Comentaris tendenciosos». *La Nau*, 27 abril, p. 1.
- (1929a). «Català vulgar? Català literari?». *La Nau*, 9 febrer, p. 1.
- (1929b). «Moments de disciplina». *La Nau*, 20 maig, p. 1.
- (1930). «La conquesta del públic». *La Rambla*, 26 maig, p. 14.
- (1932a). «El diccionari de Pompeu Fabra». *La Rambla*, 24 desembre, p. 4.
- (1932b). «*Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra». *La Publicitat*, 29 desembre, p. 3.
- (1934). «Un llibre excepcional. De Molière a Joaquim Ruyra». *La Publicitat*, 14 gener, p. 2.
- ISARCH, Antoni (2021). *El batec de l'època. Domènec Guansé i el periodisme (1918-1936)*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.
- (2023). «Els “personatges de carn i ossos”. Domènec Guansé i els gèneres biogràfics». *Caplletra*, núm. 75 (tardor), p. 109-128.
- KREMnitz, Georg; VALLVERDÚ, Josep (2013). «Introducció general al pensament (socio)lingüístic de Pompeu Fabra». A: FABRA, Pompeu. *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9. Barcelona/València/Palma: Proa / Edicions 62 / Edicions 3 i 4 / Moll, p. 17-58.
- LAMUELA, Xavier; MURGADES, Josep (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- MURGADES, Josep (2018). *Escrits sobre Pompeu Fabra*. Lleida: Pagès Editors.
- (2022). *Escrits sobre Noucentisme*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- PINYOL I TORRENTS, Ramon (2018). «De les dificultats d'editar Verdaguer normativament en el segle XX: el cas de les obres completes de la Llibreria Catalònia (1928-1936)». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Comunitat lingüística i norma: Actes del IV Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 171-179.
- PRAT DE LA RIBA, Enric (1913). «Per la llengua catalana». *La Veu de Catalunya*, 31 gener, p. 3.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (2018). *La victòria de Pompeu Fabra*. Edició de Jordi Ginebra i Marina Mallafrè. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.

- SEGARRA, Mila (1998). *Pompeu Fabra. L'enginy al servei de la llengua*. Barcelona: Empúries.
- SUNYER, Magí (2012). «Una reflexió sobre el primer antinormisme». A: PRADILLA, Miquel Àngel (ed.). *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 169-176.